

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI MEKANİZMALARI VE BELGELERİ PERSPEKTİFİNDEN DÜŞÜNCE VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Freedom of Opinion and Expression from the Perspective of United Nations
Human Rights Mechanisms and Documents

“Cogito ergo sum: Düşünüyorum o halde varım, Rene Descartes”

Dr. Ahmet ULUTAŞ*

Geliş Tarihi: 28 Haziran 2020 Yayına Kabul Tarihi: 20 Eylül 2020

Öz

Bu çalışmada esas itibarıyla, BM insan hakları mekanizmaları ve belgelerinde düşünce ve ifade özgürlüğü konusu ele alınarak incelenmiştir. Bu çerçevede, konuya ilişkin BM perspektifi dile getirilmeden önce çok sayıda BM kuruluşuna ev sahipliği yapan BM Cenevre Ofisi hakkında kısa bilgi sunulmuştur. Daha sonra konunun kapsamı ve sınırlılıkları içinde kavramsal ve kurumsal çerçevenin ortaya konulması bakımından BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi ve Cenevre'deki diğer insan hakları mekanizmaları kısaca ele alınmıştır. Çalışmanın geri kalan bölümünde ise düşünce ve ifade özgürlüğü bağlamında BM insan hakları belgeleri ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: insan hakları, düşünce, ifade özgürlüğü, BM belgeleri, mekanizmaları.

Abstract

In this study, mainly the UN human rights mechanisms and documents are examined in the context of freedom of opinion and freedom of expression. In this context, brief information was provided about the UN Geneva Office, which hosted a number of UN organizations before the UN perspective on the issue was expressed. Later on, the UN Office of the High Commissioner for Human Rights and other human rights mechanisms in Geneva were briefly addressed in terms of introducing the conceptual and institutional framework within its scope and limitations. For the remainder of the work, UN human rights documents and the Covenant on Civil and Political Rights were examined in the context of freedom of opinion and freedom of expression.

Keywords: human rights, freedom of opinion, freedom of expression, UN texts, UN mechanisms.

* Hâkim, Adalet Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, ahmetulutas1@gmail.com, ORCID:0000-0001-5529-3048. Bu çalışma, Yargıtay Başkanlığı tarafından 24.04.2017 tarihinde Ankara'da düzenlenen “İfade Özgürlüğünün Ceza Hukukundaki Sınırları” konulu uluslararası sempozyumda sunulan Tebliğimiz esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada, Tebliğ konusu güncellenmiş ve dipnotlar eklenmiştir.

GİRİŞ

Bu çalışmada, öncelikle Birleşmiş Milletler (BM) Cenevre Ofisi ve BM'nin diğer insan hakları mekanizmaları hakkında bilgi sunulacak daha sonra BM belgelerinde düşünce ve ifade özgürlüğü konusundaki açıklamalara yer verilecektir. Ancak, bu başlık altında genel olarak ifade özgürlüğünün önemi ve değeri hakkında kısa açıklamalarda bulunulacaktır.

Bilindiği üzere ifade özgürlüğü, demokrasinin temel taşlarından biridir. En geniş anlamda ifade özgürlüğü; bir düşünce, kanaat, tutum veya duygunun barışçıl yoldan açığa vurulmasının veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olması demektir. Bundan da anlaşılabilceği gibi, birer özgürlük kullanma biçimi olarak korunması gereken pek çok ifade ve izhar biçimi vardır. Bu geniş anlamında ifade özgürlüğü sözlü ve yazılı anlatım, sanatsal gösterim, kişisel görünüm ve görüntü tercihi, gösteri, yürüyüş, toplantı yapma ve örgütlenme gibi özgürlüklerin hepsini içine alır. Bununla birlikte, ifade özgürlüğünün çağdaş anayasal demokrasilerin temel taşlarından biri olduğu söylendiğinde genellikle bu belirtilenden daha dar anlamda bir “ifade” kastedilir. Bu, yukarıda örneklediğimiz özgürlük kullanım biçimlerinin (kılık-kıyafet tercihi, toplu ifade biçimleri gibi) korunması gerekmediği anlamına gelmez. Ayrıca, düşünce ve ifade özgürlüğü kişinin kendini gerçekleştirmesine, bireyin gelişimine hizmet eder. Esasen, bütün diğer insani değerlerin ya dayanağı ya da destekleyicisi niteliğinde olduğundan, kişinin kendini gerçekleştirebilmesi en temel değerlerden birisidir. Kişinin kendisini gerçekleştirmesinin ve potansiyellerini geliştirmesinin başat yolu onun kendisini özgürce ve serbestçe ifade edebilmesidir.¹

Spinoza'ya göre, “herkes kendi düşüncesinin efendisi olma doğal hakkı”na sahiptir. Bununla birlikte, ifade özgürlüğü sınırsız da değildir. Spinoza, burada bir düşünceyi savunmakla, kamu düzenini bozacak ve yasalara itaatsizliğe, isyan ve ayaklanmaya teşvik niteliğindeki davranışlar arasında açık bir ayırım yapar. Ona göre, bir yasanın adil olmadığını ve kaldırılması gerektiğini savuna-

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mustafa ERDOĞAN, Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif; <http://www.liberal.org.tr/sayfa/demokratik-toplumda-ifade-ozgurlugu-ozgurlukcu-bir-perspektif-mustafa-erdogan,224.php> ; Erişim: 11.01.2020.

bilirsiniz, ancak bu yasaya itaatsizlik edemezsiniz ve ona isyanı teşvik edici mahiyette bir davranış içinde bulunamazsınız. Dolayısıyla, Spinoza'dan bu güne ifade özgürlüğü konusunda hem istisna hâlinde hem de normal durumlarda en çok tartışılan husus, bu özgürlüğün sınırlandırılmasıdır. Esasen, demokratik toplumlarda da hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması gerektiği kabul edilmiştir. Hiçbir toplumda sınırsız özgürlük diye bir şeyin olmayacağı, giderek sınırsız özgürlüğün anarşi doğurabileceği ve sonuçta bunun herkes için özgürlükleri kullanılamaz hale getireceği hususu genel olarak kabul gören bir anlayıştır. Diğer bir ifadeyle, bu özgürlüğün kullanımının toplumun huzuru, asayişin sağlanması ve ulusal güvenlik gibi değerlerle çatışması hâlinde burada bir uzlaşmanın sağlanması gerekmektedir. İşte bu uzlaşmanın sağlanması amacıyla, başta Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi (MSHS) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olmak üzere uluslararası sözleşmelerde, ulusal güvenlik ve kamu düzeninin korunması ifade özgürlüğünü sınırlandıran birer neden olarak düzenlenmiştir.²

Bu kısa açıklamalardan sonra aşağıda sırasıyla insan hakları mekanizmalarının neredeyse tamamına ev sahipliği yapan, bu bağlamda onlara her türlü altyapı desteği sağlayan BM Cenevre Ofisi ve BM'nin diğer insan hakları mekanizmaları hakkında özlü bilgiler sunacağız. Devamla, genel olarak BM belgelerinde düşünce ve ifade özgürlüğünün nasıl düzenlendiğini daha sonra da MSHS düzenlemeleri ve İnsan Hakları Komitesi yorum ve uygulamaları ışığında özgürlüğün kapsamı ve kısıtlanma nedenlerini inceleyeceğiz.³

I. BM Cenevre Ofisi'nin Genel Tanıtımı

Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Ofisi (BMCO), esasen BM Genel Sekreteri'nin Cenevre'deki temsilcisi olarak hizmet vermektedir. Çok taraflı diplomasi için bir odak noktası olan BMCO, her yıl 8.000'den fazla toplantıya ev

² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Zühtü ARSLAN, Türkiye'de İstisna Hâli, Terör ve İfade Özgürlüğü, TBB Dergisi, Sayı: 71, Yıl: 2007, (ss.201-226), s.205 vd.; İslâm hukukunda ifade özgürlüğünün sınırları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Servet ARMAGAN, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s.153; Basın özgürlüğü bağlamında "ulusal güvenlik" kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zeynep HAZAR, Basın Özgürlüğü ve Ulusal Güvenlik, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Yıl: 2013, Sayı: 1-2, (ss.1525-1548), s.1530 vd.

³ İnsan Hakları Komitesi ve bireysel başvuru yolu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yogesh TYAGI, The UN Human Rights Committee; Practice and Procedure, Cambridge, 2011, s.386 vd.

sahipliği yapmakta, bu da onu dünyanın en yoğun konferans ve toplantı merkezlerinden biri haline getirmektedir. Keza Ofis, 1.600'den fazla personeli ile New York'ta bulunan BM genel merkezi dışındaki en büyük birimi teşkil etmektedir. Gerçekleştirilen faaliyetlere kilit altyapı ve destek sağlayan BMCO, BM'nin uluslararası barış ve güvenliği sürdürme, silahsızlanmayı ilerletme, insan haklarını koruma ve geliştirme, yoksulluğu ortadan kaldırma, sürdürülebilir kalkınma uygulamaları ve acil durumlarda hızlı, etkili insani yardım sağlama çabalarına önemli katkılar sağlamaktadır. Öte yandan, ikili görüş alışverişlerine, hükümetler arası toplantılara, konferanslara ve diğer etkinliklere katılmak için her yıl BMCO'ya çok sayıda yetkili ve üst düzey delegasyon gelir ve bu durum BMCO'yu bilgi paylaşımı ve alışverişi için bir merkez haline getirir. BMCO ayrıca, kurumlar arası işbirliğini ve bölgesel kuruluşlarla diyalogu kolaylaştırır. Ofis, Cenevre'deki BM tesislerini yönetir ve Cenevre'de ve diğer yerlerde düzenlenen BM toplantılarının yanı sıra daimi veya özel düzenlemelere sahip uzman kuruluşlar için konferans destek hizmetleri de sağlar. BMCO, doğrudan Genel Sekretere karşı sorumlu olan Genel Sekreter Yardımcısı düzeyinde bir Genel Müdür tarafından yönetilmektedir.⁴

Genel Müdür ise 35 yılı aşkın süre kamu hizmeti, gazetecilik ve diplomasi tecrübesi olduğu belirtilen Rus Tatiana Valovaya'dır. Tatiana Valovaya, Cenevre'deki BM Ofisi'nin 13 üncü Genel Müdürü olup bu pozisyona atanan ilk kadındır.⁵

II. Genel Olarak BM İnsan Hakları Mekanizmaları

Esasen Birleşmiş Milletler, başat kuruluş amacı itibarıyla bir insan hakları örgütü olarak kurulmamıştır. Bununla beraber, insan haklarının korunmasında oynadıkları roller bakımından, BM Şartı ile ihdas edilmiş olan kurumsal yapısı itibarıyla ana organları teşkil eden Genel Kurul, Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Adalet Divanı'nın yanı sıra zaman içinde kurulan türev mekanizmalar dahil

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. [https://www.unog.ch/80256EDD006AC19C/\(httpHomepages\)/A0E7320F5D56F5B080256F0400403B62?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EDD006AC19C/(httpHomepages)/A0E7320F5D56F5B080256F0400403B62?OpenDocument); Erişim: 29.12.2020.

⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. [https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/\(httpHomepages\)/2C9BB9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/(httpHomepages)/2C9BB9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument); Erişim:18.01.2018; Ayrıca bkz. [https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/\(httpHomepages\)/2C9BB9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/(httpHomepages)/2C9BB9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument); Erişim: 29.12.2019.

geniş ve karmaşık bir yapı karşımıza çıkmaktadır.⁶ Öte yandan günümüzde, ne-redeyse her karar veya uygulamanın insan haklarına bir şekilde temas eden etki ve sonuçlarının bulunduğunu söylemek her halde yanlış bir tespit olmayacaktır. Bu noktada, BM'nin New York'ta bulunan genel merkezinde yer alan Genel Kurul'un 3 üncü Komitesi ve diğer uluslararası mahkemeler de burada zikre-dilmesi gereken ve önem taşıyan diğer mekanizmalar olarak akla gelmektedir.⁷

Diğer taraftan, BM nezdinde hazırlanarak ülkelerin tasvip ve onayına sunu-lan insan haklarına ilişkin olan uluslararası sözleşmelerin âkit devletlerce uygu-lanmasının izlenmesine yönelik olarak zaman içinde BM bünyesinde çeşitli me-kanizmalar oluşturulmuştur. Söz konusu insan hakları sözleşmelerinin, esasen âkit devletler bakımından hukuken bağlayıcı nitelik taşıdığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, insan hak ve özgürlükleri alanında temel uluslararası belge olarak, 9 uluslararası sözleşme ile Ek Protokoller ve bunların denetim organı olarak faali-yet gösteren 9 adet insan hakları komitesi ve bir de Alt Komite bulunmaktadır.⁸

Keza, yukarıda belirtildiği gibi BM Şartı uyarınca BM Genel Kuruluna veya diğer BM organlarına verilen yetkiler çerçevesinde kurulmuş olan türev in-san hakları mekanizmaları da bulunmaktadır. Elbette bunlardan ilk akla geleni İnsan Hakları Konseyi'dir. Biz çalışmamızda öncelikle BM Şartının BM organ-larına verdiği yetkiye dayalı olarak kurulan insan hakları organlarını inceleyece-ğiz. Daha sonra ise çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları içinde BM sözleşmelerine dayalı olarak kurulan insan hakları mekanizmalarına da kısaca değineceğiz.

A. BM Şartı Kapsamında Kurulan Mekanizmalar

1. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi

Esasen İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (İHYK), kuruluş tarihi itibarıyla dünyanın geçirmiş olduğu derin değişim de göz önüne alındığında,

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.un.org/en/sc/> ; Erişim: 18.01.2018.

⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.un.org/en/ga/third/> ; Erişim: 18.01.2018.

⁸ Uluslararası sözleşmelerin hukukî değeri konusunda akla gelen ve *ahde vefa* ilkesi olarak ifade edilebilecek olan *pacta sunt servanda* ilkesinin, hukukun genel ilkelerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Anders HENRIKSEN, *International Law*, Oxford, 2019, s.30.

dünya çapında insan hakları alanında bir sözcüye duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ofis BM Genel Kurulu'nun almış olduğu 20.12.1993 tarihli karar ile kurulmuştur. Bu kapsamda Yüksek Komiserlik Ofisi, BM Şartı ve diğer insan hakları sözleşmelerinde yer alan ve düzenlemeye bağlanmış olan temel insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesinden sorumludur. Öte yandan, bu konuya övgülenmiş ve insan haklarından sorumlu olan bir İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin ihdasının arka planını, 1993 İnsan Hakları Dünya Zirvesi ve Zirvede üzerinde uzlaşmaya varılan Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı oluşturmaktadır. Söz konusu İnsan Hakları Dünya Zirvesi tavsiyeleri doğrultusunda BM Genel Kurulu, 1993 yılı Aralık ayında yapmış olduğu 48 inci Oturumunda İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin kuruluşuna ilişkin 48/141 sayılı kararı benimsemiştir.

Öte yandan, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, çeşitli insan hakları koruma ve izleme mekanizmalarına üst düzeyde uzmanlık ve ihtiyaç duyulan alanlarda teknik destek sağlamaktadır. Bu mekanizma ve organlar arasında, BM İnsan Hakları Konseyi başta olmak üzere, BM Şartına dayalı olarak kurulmuş olan mekanizmalar, uluslararası insan hakları sözleşmeleri tarafından oluşturulan organlar ve BM üyesi devletlerin taraf oldukları sözleşmelerden ve insan hakları alanındaki yerleşik örf ve adet hukuku kaidelerinden doğan yükümlülüklerinin yerine getirilmesini denetleyen bağımsız uzmanlar yer almaktadır. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin, Cenevre'deki ana yönetim biriminin yanı sıra BM'nin New York'taki genel merkezinde ve farklı ülkelerde 2018 itibarıyla yerleşik 14 ülke ofisi ve 12 bölge ofisi/merkezi mevcuttur. Keza, bu ofislerde 900 civarında personel bulunmaktadır.⁹

Aynı zamanda İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin de başı olan Yüksek Komiser, BM Genel Sekreteri tarafından 4 yıllık bir süre için (bu süre bir defaya mahsus olmak üzere yenilenebilir) atanır. Söz konusu atama, Genel Kurul tarafından da onaylanır. Yüksek Komiserlik görevi, 1 Eylül 2018 tarihinden bu yana Şili eski devlet başkanı Michelle Bachelet Jeria tarafından yürütülmektedir.¹⁰

⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/Countries/Pages/WorkInField.aspx>; Erişim: 02.01.2021.

¹⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://cenevreofisi.dt.mfa.gov.tr/Mission/InfoNotes>; Erişim: 18.01.2018; Ayrıca bkz. <https://www.ohchr.org/en/aboutus/pages/highcommissioner.aspx>; Erişim: 11.11.2019.

2. Genel Olarak BM İnsan Hakları Konseyi'nin Yapısı ve Mekanizmaları

Esas itibarıyla İnsan Hakları Konseyi, BM Genel Kurulu tarafından alınan 15.03.2006 tarihli ve A/60/251 sayılı karar ile zaman içinde siyasileştiği ve etkinliğini yitirdiği değerlendirmeleriyle itibar kaybına uğrayan İnsan Hakları Komisyonu'nun yerini almak üzere kurulmuştur.¹¹

İnsan Hakları Konseyi, BM sistemi içinde yer alan ve dünya çapında insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasını güçlendirmekten ve insan hakları ihlalleri durumlarını ele almaktan ve bunlarla ilgili tavsiyelerde bulunmaktan sorumlu, hükümetler arası bir organdır. Yıl boyunca dikkatini gerektiren tüm tematik insan hakları sorunlarını ve durumlarını, oturumlarında tartışma yeteneğine sahiptir. İnsan Hakları Konseyi, söz konusu oturumlarını BM Cenevre Ofisinde gerçekleştirmektedir. Konsey, BM Genel Kurulu tarafından seçilen 47 BM üyesi devletten oluşur.¹²

İnsan Hakları Konseyi, insan hakları alanında faaliyette bulunan başlıca BM kuruluşu olarak temel insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesinin yanı sıra gerçekleşen insan hakları ihlallerinin incelenmesi ve soruşturulması bakımından da önemli bir forum teşkil etmektedir. Ayrıca, yerini almış olduğu BM İnsan Hakları Komisyonu'ndan farklı olarak, BM Genel Kurulu'na bağlı bir mekanizma olarak ihdası, bu sayede görece daha yüksek bir statüye sahip olması önem taşımaktadır. Keza, sabık İnsan Hakları Komisyonu'nun görev ve yetkilerine ek olarak Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması (EPİM) yoluyla üye devletlerdeki insan hakları durumunu inceleme olanağına sahip olması, İnsan Hakları Konseyi'nin genel BM sistemi içindeki öneminin arttığına delalet etmektedir. Bu noktada İnsan Hakları Konseyi, 15.03.2006 tarihli ve A/60/251 sayılı kurucu BM Genel Kurulu kararı kapsamında, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması gibi konularda tavsiyelerde bulunma imkânına da sahiptir. İnsan Hakları Konseyi'nde tematik olarak ve ülkelerdeki insan hakları durumuna ilişkin "kararlar" (resolution), ayrıca çalışma usullerine yönelik

¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx>; Erişim: 18.01.2018; Ayrıca bkz. Kevin BOYLE, *New Institutions for Human Rights Protection*, Oxford, 2010, s.11 vd.

¹² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx>; Erişim: 01.01.2021.

“usul kararları” (decision) alınabilmektedir. Bu konudaki yerleşik uygulamaya göre, İnsan Hakları Konseyi oturumlarında çeşitli gündem maddeleri altında çok sayıda belge ele alınmakta, tartışılmakta ve değerlendirilmektedir. İnsan Hakları Konseyi’nin yılda üç oturum halinde (Toplam 10 hafta) gerçekleştirilen çalışmaları, başta insan hakları alanında faaliyet gösteren STK’lar olmak üzere dünya çapında ilgi çekmekte ve yakından takip edilmektedir.¹³

3. İnsan Hakları Konseyi’nin Mekanizma ve Organları

Çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları içinde burada değinilecek olan İnsan Hakları Konseyi mekanizma ve organları, BM Genel Kurulu veya BM İnsan Hakları Konseyi kararlarına dayalı olarak ihdas edilmiş olmaları, diğer bir deyişle hukukî dayanaklarını herhangi bir uluslararası sözleşmeden almıyor olmaları sebebiyle “sözleşme dışı mekanizmalar” veya “BM Şartına dayalı mekanizmalar” (UN Charter based mechanisms) olarak adlandırılmaktadır.

a. Özel Mekanizmalar

İnsan Hakları Konseyi, sabık İnsan Hakları Komisyonu tarafından oluşturulan ve şimdi Konsey tarafından üstlenilen BM Özel Prosedürleri ile de çalışmaktadır. Bunlar, Özel Raportörler, özel temsilciler, bağımsız uzmanlar ve belirli ülkelerdeki tematik konuları veya insan hakları durumlarını izleyen, inceleyen, tavsiyelerde bulunan ve kamuya açık şekilde raporlayan çalışma gruplarından oluşmaktadır.¹⁴ Diğer bir deyişle ülke mekanizmaları, Konsey kararlarıyla saptanan bazı ülkelerdeki insan hakları durumlarını, tematik mekanizmalar ise işkence yasağı, yargıçların ve hukukçuların bağımsızlığı, eğitim hakkı ve ifade özgürlüğü gibi alanlardaki insan hakları durumlarını ve ihlal iddialarını araştırmak, kendilerine ulaşan bilgileri değerlendirmek ve İnsan Hakları Konseyi’ne rapor etmekle görevlidirler. Bu kapsamda özel mekaniz-

¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> ; Erişim: 02.01.2021.

¹⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

malar, gerçekleştirdikleri çalışmalarla esasen dünya insan hakları kamuoyunun oluşturulmasına da katkı yapmaktadırlar.¹⁵

Öte yandan biz burada, BM özel mekanizmaları arasında yer alan Özel Raportörlerden konumuzla doğrudan ilgisi olan BM Düşünce ve İfade Özgürlüğü Özel Raportörü'nün yanı sıra tematik ilgilerini göz önüne alarak BM Din ve İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü ile BM Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörlerini, ihdasları, işleyişleri ve görev yönergeleri bakımından kısaca inceleyeceğiz.

Aşağıda inceleme konusu yapılacak olan söz konusu Özel Raportörler, gerek görev yönergeleri kapsamındaki tematik alanlarda insan hakları kamuoyunun oluşturulmasındaki rolleri gerekse bireysel şikâyet başvurusu kabul ederek şikâyet konularını talep üzerine veya resen ilgili devlet ve insan hakları kamuoyu gündemine taşıyabilme olanağına sahip olmaları bakımından, önem taşımaktadırlar.

i. BM Düşünce ve İfade Özgürlüğü Özel Raportörü

Burada ilk olarak inceleme konusu yapılan BM Düşünce ve İfade Özgürlüğü Özel Raportörlüğü görevi, BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından 1993 yılında alınan karar ile ihdas edilmiştir. BM İnsan Hakları Konseyinin Komisyonun yerini almasından sonra ise bu defa Konsey, söz konusu görevin süresini Mart 2008 tarihinde aldığı 7/36 sayılı karar ile üç yıllığına uzatmıştır. Keza, Özel Raportörlük görevi, Mart 2011 tarihli ve 16/4 sayılı, Mart 2014 tarihli ve 25/2 sayılı Konsey kararları ile her defasında üçer yıl olmak üzere yeniden uzatılmıştır. Son olarak İnsan Hakları Konseyi, 21 Mart 2017 tarihinde aldığı 34/18 sayılı karar ile Özel Raportörlük görevinin süresini üç yıllığına uzatmıştır.

Hâlihazırda BM Düşünce ve İfade Özgürlüğü Özel Raportörlüğü görevini yürüten Irene Khan, bu göreve Ağustos 2020 tarihinde atanmıştır.

Özel Raportörün 7/36 sayılı İnsan Hakları Konseyi kararı ile belirlenen görev yönergesine göre belli başlı görevleri şunlardır:

¹⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcompage.aspx>; Erişim: 18.01.2018.

a) Her nerede ortaya çıkarsa çıksın, bilhassa gazeteciler ve bilgi alanında çalışan diğer meslek mensupları dahil, düşünce ve ifade özgürlüğü ihlallerine ilişkin tüm bilgileri, toplamak;

b) Hükümetlerden, sivil toplum kuruluşlarından ve bu olayları bilen diğer taraflardan güvenilir ve kayda değer bilgi aramak, almak ve bunlara yanıt vermek;

c) Tüm tezahürleriyle düşünce ve ifade özgürlüğünü daha iyi teşvik etmek ve korumak için yollar ve araçlar konusunda önerilerde bulunmak ve tavsiyeler geliştirmek;

d) BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından düşünce ve ifade özgürlüğünü daha iyi desteklemek ve korumak için sunulan teknik yardım veya danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasına katkıda bulunmak.

Özel Raportörün görevlerini yerine getirirken başvurduğu çalışma metodları şunlardır:

a) Düşünce ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasıyla Üye Devletlere acil çağrılar ve şikâyet/iddia mektupları iletir (Özel Raportör, İnsan Hakları Konseyi'ne sunulan yıllık raporunda, bu iletişimleri/bildirimleri ve Hükümetlerden gelen cevapları özetler);

b) Ülkelere yerinde inceleme ziyaretleri yapar;

c) Görevle ilgili faaliyetleri kapsayan yıllık raporları, İnsan Hakları Konseyine ve BM Genel Kurulu'na sunar (ikincisi için 2010 yılından itibaren).¹⁶

ii. BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü

BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü, BM İnsan Hakları Konseyi tarafından atanan bağımsız bir uzmandır. İhdas edilen bu görev ile esas itibarıyla Özel Raportör, din veya inanç özgürlüğünden yararlanma konusunda

¹⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomOpinion/Pages/OpinionIndex.aspx> ; Erişim: 05.05.2020; Ayrıca bkz. Wolfgang BENEDEK/Matthias C.KETTEMANN, İfade Özgürlüğü ve İnternet, Avrupa Konseyi Yayını, Matbam Ajans Basımevi, Ankara, 2013, s.161.

var olan ve ortaya çıkmakta olan engelleri belirlemeye ve bu tür engelleri aşmanın yolları ve araçları hakkında öneriler sunmaya davet edilmiştir.

BM İnsan Hakları Komisyonunun 1986/20 sayılı kararı ile “Dini Hoşgörüsüzlük üzerine Özel Raportör” atanması kararlaştırılmıştır. 2000 yılında ise İnsan Hakları Komisyonu, daha sonra BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) 2000/261 sayılı kararıyla onaylanan ve 55/97 sayılı BM Genel Kurulu kararı ile memnuniyetle karşılanan kararıyla, söz konusu Özel Raportörlüğün unvanının “Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü” olarak değiştirilmesine karar vermiştir. İnsan Hakları Konseyi, 21 Mart 2018 tarihinde, diğer hususların yanı sıra Özel Raportör'ün görev süresini üç yıl daha uzatan 40/10 sayılı kararı kabul etmiştir.

Özel Raportör'ün 6/37 sayılı Konsey kararı ile belirlenen görev yönergeline göre belli başlı görevleri şunlardır:

-Din veya inanç özgürlüğünün geliştirilmesi ve korunmasını sağlamak için ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde tedbirlerin alınmasını teşvik etmek;

-Din veya inanç özgürlüğünün kullanılmasının önündeki mevcut ve ortaya çıkmakta olan engelleri belirlemek ve bu tür engelleri aşmanın yolları ve araçları hakkında öneriler sunmak;

-Din veya İnanca Dayalı Tüm Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Beyannamenin hükümleriyle bağdaşmayan olayları ve hükümet faaliyetlerini inceleme ve uygun şekilde iyileştirici tedbirler önerme çabalarını sürdürmek.

Özel Raportör'ün yukarıda ana hatlarıyla belirtilen görevlerini yerine getirirken başvurduğu çalışma metotları şunlardır:

a) Din veya inanç özgürlüğünü ihlal eden veya engelleyen olaylarla ilgili olarak Devletlere acil çağrılar ve şikâyet/iddia mektupları iletir;

b) Ülkelere yerinde inceleme ziyaretleri yapar;

c) Görevle ilgili faaliyetler, eğilimler ve çalışma yöntemlerini kapsayan yıllık raporları, İnsan Hakları Konseyi'ne ve BM Genel Kurulu'na sunar.

Hâlihazırdaki Özel Raportör olan Ahmed Shaheed, 1 Kasım 2016'dan bu yana bu görevi yürütmektedir. Ayrıca, Essex İnsan Hakları Merkezi Müdür Yardımcısıdır.¹⁷

iii. BM Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü

BM Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü, İnsan Hakları Konseyi tarafından belirlenen bu insan hakları temasını incelemek ve raporlamak için atanan bağımsız bir uzman olup BM personeli değildir ve çalışması için ücret almaz. Bu açıklamalar, yukarıda incelenen iki Özel Raportör için de geçerlidir.

BM İnsan Hakları Konseyi Ekim 2010 tarihinde almış olduğu 15/21 sayılı karar ile BM Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörlüğü görevini başlangıç olarak üç yıllığına olmak üzere ihdas etmiş ve görev çerçevesini belirlemiştir.

Konsey Özel Raportörlük görevini, Eylül 2013'de aldığı 24/5 sayılı ve Haziran 2016'da aldığı 32/32 sayılı karar ile üçer yıllığına uzatmıştır. Özel Raportör, üç yıllığına atanır ve bu süre bir defaya mahsus olmak üzere yeniden uzatılabilir.

Konsey 15/21 sayılı kararı ile Özel Raportörü aşağıdaki fonksiyonları yerine getirmekle görevlendirmiştir:

“(a) Barışçıl toplantı ve örgütlenme haklarının geliştirilmesi ve korunması ile ilgili ulusal uygulamalar ve deneyimler de dahil olmak üzere tüm ilgili bilgileri toplamak, bu hakların kullanılmasına ilişkin eğilimleri, gelişmeleri ve zorlukları incelemek, barışçıl toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün tüm tezahürleriyle tanıtılmasını ve korunmasını sağlamanın yolları ve araçları hakkında önerilerde bulunmak;

(b) Özel Raportör tarafından hazırlanacak ilk rapora, barışçıl toplantı özgürlüğünü teşvik eden ve koruyan ulusal uygulamalar ve deneyimler de dahil

¹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomReligion/Pages/FreedomReligionIndex.aspx>; Erişim: 05.05.2020.

olmak üzere en iyi uygulamaları, ele alacağı Devletlerin görüşlerini de alarak, dahil etmek;

(c) Barışçıl toplantı ve örgütlenme özgürlüğünü geliştirmek ve korumak amacıyla Hükümetler, sivil toplum kuruluşları, ilgili paydaşlar ve bu konular hakkında bilgi sahibi olan diğer taraflardan bilgi aramak, almak ve bunlara yanıt vermek;

(d) Görevine cinsiyet perspektifini entegre etmek;

(e) Barışçıl toplantı ve örgütlenme özgürlüğünü daha iyi teşvik etmek ve korumak için BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi tarafından sunulan teknik yardım veya danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasına katkıda bulunmak;

(f) Nerede meydana gelirse gelsin, barışçı toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün ihlallerinin yanı sıra bu özgürlüklerini kullanan kişilere yönelen ayırmacılık, tehdit veya şiddet, taciz, zulüm, yıldırma veya misilleme şeklinde tezahür edebilecek ihlalleri rapor etmek ve özellikle ciddi endişe verici durumları İnsan Hakları Konseyi'nin ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin dikkatine getirmek;

(g) Mevcut görevini, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ve Örgütün ihtisaslaşmış gözetim mekanizmaları ile prosedürlerinin¹⁸, işverenlerin ve işçilerin örgütlenme özgürlükleri konusundaki spesifik görevleriyle çakışmayacak şekilde yapmak;

(h) Konsey'in diğer mekanizmaları ve BM'nin diğer yetkili organları ve sözleşme denetim organlarıyla koordineli olarak çalışmak ve bu mekanizmalarla gereksiz çakışmalardan kaçınmak için tüm önlemleri almak'.

Özel Raportör yukarıda ana hatlarıyla belirtilen görevlerini yerine getirirken başvurduğu çalışma metotları şunlardır:

Özel Raportör bu görevini yerine getirirken:

¹⁸ Uluslararası Çalışma Örgütü konusunda daha geniş bilgi için bkz. Halil KALABALIK, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Seçkin, Ankara, 2.Baskı, 2019, s.197 vd.

- a) BM Genel Kurulu'na ve İnsan Hakları Konseyi'ne yıllık raporlar sunar;
- b) Ülkelere yerinde inceleme ziyaretleri yapar;
- c) Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğünü ihlal eden veya engelleyen olaylarla ilgili olarak Devletlere acil çağrılar ve şikâyet/iddia mektupları iletir;
- d) Basın açıklamaları ve çeşitli etkinliklere katılım da dahil olmak üzere, endişe duyulan konulara kamuya açık olarak müdahil olur.

Hâlihazırda Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörlüğü görevi, bu göreve Nisan 2018 tarihinde atanan Clément Nyaletsossi Voule tarafından yürütülmektedir.¹⁹

b. Şikâyet Mekanizması

BM İnsan Hakları Konseyi 18.06.2007 tarihinde, tüm insan haklarının tutarlı, ağır ve güvenilir bir şekilde kanıtlanmış ihlallerini ele almak için yeni bir şikâyet prosedürünün oluşturulduğu “*BM İnsan Hakları Konseyi'nin Kurumsal İnşası*” başlıklı 5/1 sayılı kararı kabul etmiştir. Esasen, şikâyet prosedürü, insan hakları ihlallerinin mağduru olduğunu iddia eden veya bu tür ihlallerle ilgili doğrudan, güvenilir bilgisi olan kişiler, gruplar veya sivil toplum kuruluşları tarafından sunulan bildirimleri ele alır. Önceki 1503 Prosedüründe olduğu gibi, bu usul de ilgili devlet ile işbirliğini geliştirmek amacıyla gizlidir. Öte yandan yeni şikâyet prosedürü, eski 1503 Prosedürüne nazaran, prosedürün tarafsız, objektif, verimli, mağdur odaklı ve vakitlice yürütülmesini sağlamak için geliştirilerek iyileştirilmiştir.²⁰ Belirtildiği üzere bu mekanizmaya, niteliği itibarıyla bireysel durumlardan çok, görece sistematik ve ağır insan hakları ihlalleri için başvurulmaktadır. Bu mekanizmada belirlenen usule dayanılarak her yıl İnsan Hakları Konseyi'ne çok sayıda şikâyet başvurusu yapılmaktadır.²¹

¹⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/AssemblyAssociation/Pages/SRFFreedomAssemblyAssociationIndex.aspx> ; Erişim: 05.05.2020.

²⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/ComplaintProcedure/Pages/HRCComplaintProcedureIndex.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

²¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/ComplaintProcedure/Pages/HRCComplaintProcedureIndex.aspx> ; Erişim: 18.01.2018; Ayrıca bkz. Enver BOZKURT/Selim KANAT/ Sezercan BEKTAŞ, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, Legem Yayıncılık, Ankara, 2018, s.96; Ayhan DÖNER, İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s.63.

c. Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması (EPİM)

Evrensel Periyodik İnceleme (EPİM), 193 BM üyesi devletin tamamının insan hakları sicillerinin periyodik olarak gözden geçirilmesini içeren benzersiz bir süreçtir. Bu noktada EPİM, tüm ülkelere eşit muamele edilmesi ilkesine dayanan İnsan Hakları Konseyi'nin önemli bir yeniliğidir. Öte yandan EPİM, tüm BM üyesi devletlere, ülkelerindeki insan hakları durumlarını iyileştirmek ve insan haklarından yararlanmanın önündeki zorlukların üstesinden gelmek için hangi önlemleri aldıklarını beyan etme fırsatı da sağlar. EPİM aynı zamanda dünya çapında en iyi insan hakları uygulamalarının paylaşımını da içermektedir. Hâlihazırda dünya çapında uygulanabilen bu türden başka bir mekanizma mevcut değildir. EPİM, İnsan Hakları Konseyi'nin BM Genel Kurulunun 15 Mart 2006 tarihli ve 60/251 sayılı kararıyla kurulmasıyla oluşturulmuştur. Esasen bu karar İnsan Hakları Konseyi'ni, *"her BM üyesi devletin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmesinin; objektif ve güvenilir bilgilere dayalı olarak, kapsamın evrenselliğini ve tüm devletlere eşit muameleyi garanti edecek şekilde evrensel ve periyodik bir şekilde gözden geçirilmesini"* sağlamakla yükümlü kılmaktadır. İnsan Hakları Konseyi 18 Haziran 2007 tarihinde, Konseyin gelecekteki çalışmalarına rehberlik edecek bir yol haritası sağlayan kurumsal geliştirme paketini (A/HRC/RES/5/1) kabul etmiştir. Bu paketin ana unsurlarını, yeni Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması teşkil etmiştir. Mekanizma, Konseyin gözden geçirme sürecinde alınan 16/21 sayılı ve 17/119 sayılı kararlar ile daha da geliştirilmiştir. EPİM'in nihai hedefi, tüm ülkelerdeki insan hakları durumunun iyileştirilmesidir. Diğer bir deyişle EPİM, sahada fiilen insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasını teşvik etmek, desteklemek ve genişletmek için tasarlanmıştır. EPİM, bunu başarmak için devletlerin insan hakları sicillerini değerlendirmeyi ve nerede meydana gelirse gelsin insan hakları ihlallerini ele almayı içerir. EPİM ayrıca, devletlere teknik yardım sağlamayı, insan hakları zorluklarıyla etkin bir şekilde başa çıkma kapasitelerini artırmayı ve insan hakları alanındaki en iyi uygulamaları devletler ve diğer paydaşlar arasında paylaşmayı amaçlamaktadır.²²

²² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/BasicFacts.aspx>; Erişim: 01.01.2021.

Öte yandan EPİM sürecinde, incelenen her BM üyesi devletin çalışma grubu raporunun hazırlanmasını, kura çekimiyle belirlenen üç İnsan Hakları Konseyi üyesi devlet üstlenmektedir. Ayrıca, bu çalışmalarda, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisinin Sekretarya desteğinden de faydalanılmaktadır.²³

d. İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi

İnsan Hakları Konseyi'nin 5/1 sayılı kararı uyarınca, Konsey için bir düşünce kuruluşu olarak görev yapmak ve onun doğrultusunda çalışmak üzere 18 uzmandan oluşan bir "İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi" kurulmuştur. Esasen Danışma Komitesi, eski İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu'nun yerini almıştır. Komite ilk toplantısını Ağustos 2008'de yapmıştır. Komite, İnsan Hakları Konseyi'nin Mart oturumundan hemen önce Şubat ayında bir hafta ve Ağustos ayında bir hafta olmak üzere yılda toplam iki kez toplanır.²⁴

İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi, talep üzerine Konsey'e, Konsey'in görev alanına ilişkin konularda uygulamaya yönelik, tematik çalışmalar ve araştırmaya dayalı ve tüm insan haklarının geliştirilmesi ve korunması konularında tavsiyeler sunar. Danışma Komitesi, Konsey tarafından belirlenen çalışmalar kapsamında prosedürel verimliliğin daha da artırılması için öneriler geliştirebilir.²⁵

Öte yandan, ilgili İnsan Hakları Konseyi kararları uyarınca, Komite'nin gündemindeki tematik konular arasında; yeni ve gelişen dijital teknolojiler ve insan hakları, kadınların insan hakları organlarında ve mekanizmalarında mevcut temsil düzeyleri, ulusal politikalar ve insan hakları, terörizmin insan haklarından yararlanma üzerindeki olumsuz etkileri, ırkçılığın, ırk ayrımcılığının,

²³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRMain.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

²⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/HRCACIndex.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

²⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/Mandates.aspx>; Erişim: 01.01.2021.

yabancı düşmanlığının ve hoşgörüsüzlüğün ortadan kaldırılması için küresel bir somut eylem çağırısı gibi konular yer almaktadır.²⁶

e. Tematik Çalışma Grupları

İnsan Hakları Konseyi bünyesinde, yine Konsey kararları ile oluşturulan ve belirli tematik alanlarda çalışmalar yaparak uluslararası topluma çeşitli tavsiyelerde bulunmayı amaçlayan bazı çalışma grupları mevcuttur. Bu kapsamda biz aşağıda, çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları içinde konumuz bakımından önem taşıyan iki çalışma grubunu kısaca inceleyeceğiz.

i. BM Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubu

BM Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubu, sabık İnsan Hakları Komisyonu'nun 1991/42 sayılı kararı ile kurulmuştur. Yetki alanı, Komisyon'un 1997/50 sayılı kararıyla açıklığa kavuşturulmuş ve genişletilmiştir. Grubun görev ve çalışma süresi her defasında üç sene olmak üzere İnsan Hakları Konseyi kararları ile uzatılmaktadır. Görev süresi en son 26 Eylül 2019 tarihli ve 42/22 sayılı İnsan Hakları Konseyi kararı ile üç yıllık bir süre daha uzatılmıştır.²⁷

Esasen Çalışma Grubu, gündemine getirilen bireysel keyfi özgürlükten mahrum bırakma iddialarını inceler. Bu konuda değişik yöntemlere başvurmakla birlikte, genel olarak bireysel başvuruları alıp konuya ilişkin olarak 60 gün içinde ilgili devlet beyanını ve bu beyana karşı başvuranın görüşlerini aldıktan sonra bir Görüş kararı oluşturur. Çalışma Grubu tarafından **özgürlükten mahrum bırakmanın** keyfi olduğuna karar verilmesi halinde, söz konusu kararda, ihlalin giderilmesi için aleyhine başvuru yapılan devlet tarafından alınması gereken tedbirler de belirtilir.²⁸

²⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/HRCACIndex.aspx>; Erişim: 18.01.2018; Ayrıca bkz. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/Mandates.aspx>; Erişim: 01.01.2021.

²⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Detention/Pages/WGADIndex.aspx>; Erişim: 01.01.2021.

²⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Detention/Pages/WGADIndex.aspx>; Erişim: 18.01.2018.

ii. BM Zorla ve İradedışı Kaybolmalar Çalışma Grubu

İnsan Hakları Konseyi'nin yerini aldığı sabık İnsan Hakları Komisyonu, 29 Şubat 1980 tarihli kararıyla, 1 yıllık bir süre için beş üyeden oluşan ve kişilerin zorla veya irade dışı kaybolmaları iddialarını incelemek üzere bir çalışma grubu kurmuştur. Çalışma Grubunun yetkisini ve görev süresini yenileyen en son karar olan "A/HRC/RES/45/3" sayılı karar ise İnsan Hakları Konseyi'nce Ekim 2020 tarihinde kabul edilmiştir. Çalışma Grubunun birincil görevlerinden biri, ortadan kaybolduğu bildirilen aile üyelerinin akıbetini veya nerede olduğunu belirlemede ailelere yardımcı olmaktır. Bu insani yardım kapasitesi çerçevesinde Çalışma Grubu, zorla kaybetme mağdurlarının aile üyeleri ile kaybolma vakalarını bildiren diğer kaynaklar ve ilgili hükümetler arasında bir iletişim kanalı görevi görür. Bu amaçla Grup, kaybedilen kişilerin yakınları veya onlar adına hareket eden insan hakları örgütleri tarafından sunulan zorla kaybetme raporlarını alır, inceler ve hükümetlere iletir. Çalışma Grubu, ilgili hükümetlerden soruşturma yapmalarını ve sonuçlarını Çalışma Grubu'na bildirmelerini talep eder. Keza Çalışma Grubu, bu bilgi taleplerini periyodik olarak takip eder. Bu bildirim dosyaları, kişinin akıbeti veya nerede olduğu belirlenene kadar Çalışma Grubunun veri tabanında açık kalır.²⁹

Öte yandan Çalışma Grubu, belirtildiği gibi başlangıçta 1 yıllığına ihdas edilmişken, süreç içinde devamlı olarak görev süresi uzatılmış ve bugüne gelinmiştir. Çalışma Grubu'nun esas görevi; yukarıda belirtildiği gibi ailelere, ortadan kaybolduğu iddia edilen aile üyelerinin nerede olabileceği ve akıbetleri hakkında bilgi sahibi olmalarında yardımcı olmaktır.³⁰

B. BM Sözleşmelerine Dayalı Olarak Kurulan İnsan Hakları Mekanizmaları

İnsan hakları hukukunda sözleşme temelli organlar (treaty bodies) olarak adlandırılan bu mekanizmalar, BM bünyesinde hazırlanan bir insan hakları

²⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx>; Erişim: 02.01.2021.

³⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

ve temel özgürlükleri sözleşmesine dayalı olarak kurulan organlardır. İşte bu sebeple, sözleşme mekanizmaları olarak adlandırılmaktadır. Esasen Komiteler, ilgili sözleşmeye taraf devletlerce seçilen bağımsız uzmanlardan müteşekkildir. Aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte Komiteler, kendilerine sözleşmeler veya ek protokoller ile tevdi edilen görevlerini, taraf devletlerce sunulan periyodik raporları incelemek ve icap ettiğinde ülke ziyaretlerinde bulunmak suretiyle yerine getirmektedirler. Komiteler, denetim görevlerinin dışında ayrıca, ilgili sözleşme hükümlerini yorumlama ve hükümlerin yorumlanmasında veya tatbikinde ortaya çıkabilecek sorunları çözme yetkisine sahiptirler. Buna karşılık, Komitelerin kararlarının taraf devletlerce uygulanmasını sağlamaya yönelik zecri icra mekanizmaları ve kararlara uyulmaması halinde yaptırım uygulama olanakları bulunmamaktadır. Diğer yandan, sözleşmelere taraf olan devletlerin, Komitelerle işbirliği yapmaları ve tavsiyelerine riayet etmeleri, insan hakları hukukunda kendilerinden beklenen bir durum olarak kabul edilmektedir. belirtildiği üzere, BM nezdinde hazırlanan ve insan hak ve özgürlüklerine ilişkin olan sözleşmelere taraf olan devletler, üstlendikleri yükümlülüklerle ilişkin olarak, Komitelere periyodik raporlar sunarlar.³¹

Keza devletler, insan hakları sözleşmelerine taraf olmak suretiyle veya sözleşmelere taraf olurken yaptıkları tek taraflı beyanlarla, Komitelere tanıdıkları yetkileri belirlerler. Türkiye, söz konusu 9 uluslararası insan hakları sözleşmesinden 8'ine taraftır.³²

Öte yandan BM Genel Kurulu, bugüne değin insan hakları alanında bağlayıcı nitelik taşımamakla birlikte önem taşıyan çok sayıda insan hakları kararı ve belgesi üretmiştir. Bunların belki de ilk başta zikredilmesi gereken ve bir BM Genel Kurulu kararı olarak kabul edilmiş olan belge, 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir.³³ Gerçekten de, BM bünyesinde

³¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

³² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. [https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx? CountryID=179&Lang=EN](https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=179&Lang=EN) ; Erişim: 02.01.2021.

³³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman EREN, Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s.227; Ayrıca bkz. Safa REİSOĞLU, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, s.9; Bildirgeye 8 devlet çekimsiz oy kullanmış, 48 kabul oyu ile kabul edilmiştir. Bu konuda ve Bildirgenin hazırlık süreci hakkında daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Münci KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 4.Baskı, 2011, s.24; Şeref ÜNAL, İnsan Haklarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri, Ankara Barosu Dergisi, Yıl: 1994, Sayı: 1, (ss.41-74), s.58; Nigel RODLEY, The Role and Impact of Treaty Bodies, (Ed. Dinah SHELTON, The Oxford Handbook of International Human Rights Law, Oxford, 2013 içinde), s.622.

hazırlanmış olan uluslararası insan hakları sözleşmelerinin temelini, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin oluşturduğu kaydedilmektedir.³⁴ Bu alandaki ilk uluslararası sözleşme, 21.12.1965 tarihinde kabul edilen “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi”dir. Söz konusu Sözleşmeyi, aşağıdaki uluslararası sözleşmeler takip etmiştir:

- 1) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme,
- 2) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi,
- 3) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi,
- 4) İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme,
- 5) Çocuk Hakları Sözleşmesi,
- 6) Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi,
- 7) Engelli Şahısların Hakları Sözleşmesi,
- 8) Zorla Kaybolmalara Karşı Herkesin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme.

C. Anayasanın 90 ıncı Maddesi Kapsamında Türk Hukukunda Uluslararası Sözleşmelerin Hukukî Değeri

Türk hukukunda, Anayasanın 90/5 inci maddesi, Türkiye'nin uluslararası hukuktaki sözleşmesel yükümlülüklerinin belirlenmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Dolayısıyla, anılan maddenin ilgili bölümlerine burada işaret etmekte fayda bulunmaktadır. Bu kapsamda, 1982 Anayasasının 90/5 inci maddesinde “*Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi*

³⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Patricia EGLI, Introduction to Public International Law, Dike Verlag, 1st Edition, 2016, s.74.

sinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır...Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7 m.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” düzenlemesi yer almaktadır.

Yukarıda alıntılanan madde içeriğinden de anlaşılacağı üzere 1982 Anayasasında 2004 yılında yapılan değişiklikle, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmeler ile kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi sebebiyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda, uluslararası sözleşme hükümlerinin esas alınacağı düzenlemesi getirilmiş bulunmaktadır.³⁵

III. BM Belgelerinde Düşünce ve İfade Özgürlüğü

A. Genel Olarak

BM Belgelerinde düşünce ve ifade özgürlüğünden söz ederken düşünce ve ifade özgürlüğüne atıf yapan BM belgelerine burada yer vermek istedik. Bu bağlamda, öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, insan hakları BM Şartının da

³⁵ Uluslararası hukuk kurallarının Türk hukuku bakımından anlamı ve hukukî değeri ile anayasaya uygunluk denetiminde uluslararası hukukun rolü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ergun ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları*, Ankara, 2019, s.382, 384; Ayrıca bkz. Rona AYBAY, *Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri*, TBB Dergisi, Sayı: 70, Yıl: 2007, (ss.187-213), s.199 vd; Türk hukukunda diğer yargısal insan hakları koruma mekanizmalarının yanı sıra Anayasanın “*Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı*” kenar başlıklı 74 üncü maddesine 07.05.2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun ile eklenen “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler*” hükmü uyarınca ve 6328 sayılı Kanun ile kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu'na da başvuru olanağı bulunmaktadır. Bu kapsamda, Kamu Denetçiliği Kurumu kendisine yapılan başvurularda önüne gelen şikâyetleri diğer hususların yanı sıra “*Hukuka, Hakkaniyete ve İnsan Haklarına Uygunluk Yönünden Değerlendirme*” başlığı altında da inceleme konusu yapmaktadır. Buna göre, Kamu Denetçiliği Kurumunun 2018/11786 Başvuru Nolu başvuruya ilişkin olarak verdiği 18/02/2019 tarihli kararında da, ifade özgürlüğünü düzenleyen Anayasal ve yasal düzenlemelerin yanı sıra Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerdeki ifade özgürlüğünü koruyucu düzenlemelere atıflar yapılarak ve bilimsel eserlere de incelemede yer verilerek sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Söz konusu kararın tamamına erişim için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/wp-content/uploads/2019/Kararlar/2018-11786.pdf> ; Erişim: 28.06.2020; Kamu Denetçiliği Kurumu hakkında daha geniş bilgi için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular/index.html> ; Erişim: 28.06.2020; Osmanlı Devleti'nde halkın şikâyetlerinin mahiyeti ve bu şikâyetlerin yapıldığı makamlara ilişkin olarak tarihsel perspektiften bir analiz için bkz. Salih Okur GÜMRÜKÇÜOĞLU, *Osmanlı Devleti'nde Hak Arama Özgürlüğü*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s.81 vd.

konusu olmuş ve insan haklarının ilerlemesi BM'nin başarması gereken amaçları arasında sayılmıştır. Söz konusu belgelerin başlıcaları şunlardır:

- BM Şartı,
- BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi,
- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme,
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi,
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi,
- Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi,
- Çocuk Hakları Sözleşmesi,
- İnsan Hakları Konseyi Kararları (resolution) (Örneğin, İfade Özgürlüğü Özel Raportörü, 34/27, 21.03.2017),
- BM İnsan Hakları Komitesi Genel Yorumları.³⁶

B. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Yukarıda zikredildiği gibi düşünce ve ifade özgürlüğü konusu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere çeşitli BM belgelerinde yer almışsa da hem genel nitelikli haklar kataloguna tıpkı AİHS gibi yer vermesi hem de Türkiye'nin taraf olması hususları göz önüne alınarak, çalışmanın geri kalanında incelememizi hâlihazırda 173 BM üyesi Devletin taraf olduğu Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHS) üzerinden sürdüreceğiz.³⁷

³⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TB_Search.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=11 ; Erişim: 08.05.2020.

³⁷ Sözleşme'de yer alan medeni ve siyasi hakların, birçok temel ilke ve değerden neşet ettiği kabul edilmektedir. Bunlardan başlıcasının ise insan onuru ilkesi veya değeri (human dignity) olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Anders HENRIKSEN, International Law, s.169; Ayrıca bkz. Sean D.MURPHY, Principles of International Law, West Academic Publishing, 3.Baskı, 2018, s.404 vd; Sözleşme'nin güncel onay durumu için bkz. https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/OHCHR_Map_ICCPR.pdf ; Erişim: 28.06.2020.

Buna göre, **düşünce** ve ifade özgürlüğü Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 19 uncu maddesinde **şu şekilde** düzenlenmiştir:

“Madde 19-

1. Herkes, kimsenin müdahalesi olmaksızın istediği düşünceye sahip olma hakkına sahiptir.

2. Herkes, düşüncelerini açıklama hakkına sahiptir; bu hak, herkesin, ülkesel sınırlara bağlı olmaksızın her çeşit bilgiyi ve fikri, sözlü, yazılı ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde araştırma, edinme ve iletme özgürlüğünü de içerir.

3. Bu maddenin 2 nci fıkrasında öngörülen hakların kullanılması, özel bazı görev ve sorumlulukları da beraberinde getirir. Dolayısıyla, bunlara bazı sınırlamalar da konulabilir; ancak, bu sınırlamaların yasalarda öngörülmüş olması ve;

a)Başkalarının haklarına ve şöhretine saygı bakımından ve;

b)Ulusal güvenliğin, kamu düzeninin ya da kamu sağlığı ve genel ahlakın korunması bakımlarından gerekli olması zorunlu olmalıdır.”

Sözleşme'nin 19 uncu maddesiyle teminat altına alınan hakları incelediğimizde maddenin;

-Düşünceye sahip olma özgürlüğünü,

-İfade özgürlüğünü,

-Bilgiyi ve fikri, sözlü, yazılı ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde araştırma ve edinme özgürlüğünü,

-Bilgiyi ve fikri, sözlü, yazılı ya da basılı biçimde, sanat eserleri biçiminde ya da kendi seçeceği herhangi bir başka biçimde iletme ve yayma özgürlüğünü,

Temel olarak teminat altına almakta olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda sayılan ve 19 uncu maddeyle teminat altına alınan haklardan düşünceye sahip olma hakkını İnsan Hakları Komitesinin (İHK) içtihadı ve yorumları üzerinden ele almak suretiyle inceleyecek olursak, öncelikle bu hak Sözleşme’de hiçbir kısıtlama getirilemeyecek haklardan biri olarak kabul edilmektedir. Buna göre, bir kimsenin bir görüşü benimsemesi veya benimsememesi yönünde her türlü zorlama yasaklanmıştır.

Komitenin gündemine gelen bir başvuruda, başvuran Kuzey Kore’nin komünist düşüncelerine sempati duyma suçundan hapisle cezalandırılır ve Güney Kore yasaları uyarınca bu görüşlerinden vazgeçmesi için “*ideoloji dönüştürme sisteminde*” tabi tutulur. Ancak, dönüşmeyi reddettiği için kendisine 13 yıl boyunca cezaevinde izolasyon uygulanır. Komite bu olayda, Sözleşme’nin 19 uncu maddesinin ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır (BM İHK, Bildirim No.878/1999, *Kang v. Kore*, 15.07.2003).

Esasen ifade özgürlüğü, bir kimsenin düşüncesini açıklamama özgürlüğü de kapsamaktadır. Dolayısıyla, nasıl ki bir kimse bir düşünceyi kabule zorlanıyorsa aynı şekilde benimsediği düşünceyi açıklamaya da zorlanamaz (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.9).³⁸

Sözleşme’nin 19/2 nci maddesi hükmü, kapsamı itibarıyla kamu otoriteleri elinde tutulan bilgiye erişim hakkını da içerir. Âkit Devletler, bu bilgiye kolay, çabuk, etkin ve pratik erişimi mümkün kılmak için her türlü önlemi alacaklardır. Bilgiye erişimin reddi gerekçeli olmalı ve bu karara karşı başvuru imkânı tanınmalıdır (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.19). Taraf Devletler, internet medyasının (yeni medya) bağımsızlığının güçlendirilmesi ve bireylerin buraya erişimlerini mümkün kılmak için gereken tedbirleri alacaklardır (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.15).

İfade özgürlüğünün kısıtlanabileceği haller Sözleşme’nin 19 uncu maddesinin 3 üncü fıkrasında düzenlenmektedir. Buna göre, 19 uncu maddenin 2 nci fıkrasında öngörülen hakların kullanılması, özel bazı görev ve sorumlulukla-

³⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=11 ; Erişim: 06.02.2020.

rı da beraberinde getirir. Dolayısıyla, bunlara bazı sınırlamalar da konulabilir. Ancak, bu sınırlamalar:

“1.Yasalarda öngörülmüş olmalı,

2.Kısıtlama aşağıda zikredilen meşru amaçlardan birini gerçekleştirmeye yönelik olmalı:

a)Başkalarının haklarına ve şöhretine saygı,

b)Ulusal güvenliğin, kamu düzeninin veya kamu sağlığı ya da genel ahlakın korunması bakımından,

3.Gerekli olmalıdır.”

Görüldüğü gibi Sözleşme'nin 19/3 maddesi 1 inci cümlesinde “Bu maddenin 2. fıkrasında öngörülen hakların kullanılması, özel bazı görev ve sorumlulukları da beraberinde getirir” ibaresine yer verilmiş bulunmaktadır. Esasen bu ifadelen-dirmeyle, madde kaleme alınırken söz konusu özgürlüğün bazı sorumlulukları da beraberinde getirdiğine işaret edilmek istenmiştir.

İfade özgürlüğünün kısıtlanabileceği haller, belirtildiği gibi 19 uncu mad-denin 3 üncü fıkrasında sayılmaktadır. Bunlardan ilk koşul olarak ifade edilen yasayla öngörülmüş olması koşulunun ayrıntılarına bakacak olursak, öncelikle kısıtlama yasalarla öngörülmüş olmalıdır. Sözleşme'nin 19 uncu maddesinin 3 üncü fıkrasının amaçları bakımından yasa;

-Bireylere davranışlarını düzenlemelerini mümkün kılacak ölçüde yeterli açıklığa sahip bir şekilde formüle edilmeli,

-Kamu tarafından erişilebilir olmalı,

-Yasayı uygulayacak olanlara, ifade özgürlüğünün kısıtlanması bakımından kontrolsüz takdir yetkisi vermemeli,

-Yasalar yalnızca madde 19/3'ün sıkı gerekliliklerini karşılamamalı aynı za-manda Sözleşme'nin amaç ve konularıyla da uyumlu olmalı,

-Yasalar Sözleşme ile bağdaşmayan cezai hükümler getirmemelidir (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.24-25-26).

Sözleşme'nin 19/3 üncü maddesinde düzenlenen diğer bir ifade özgürlüğü kısıtlama nedeni ise "a) Başkalarının haklarına ve şöhretine saygı"dır. Buna göre, İnsan Hakları Komitesi'nin Genel Yorumları ve içtihadında da ifadesini bulduğu üzere, başkalarının hakları, hem Sözleşme'de tanımlanan hakları, hem genel olarak insan hakları hukukunda yer alan hakları kapsar (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.28). Başkaları ifadesi hem bir bireyi hem de bir topluluğun mensubunu kapsar (BM İHK Kararı, Bildirim No.736/97, *Ross v. Canada*, 18.10.2000).

Sözleşme'nin 19/3 üncü maddesi uyarınca ifade özgürlüğü "b)Ulusal Güvenlik, kamu düzeni veya kamu sağlığı ya da genel ahlakın korunması" gerekçesiyle kısıtlanabilecektir. BM İnsan Hakları Komitesi'ne göre, ulusal güvenlik ve kamu düzeni gerekçesiyle, 400 km. uzaktaki başka bir işyerindeki greve destek açıklaması yasaklanamaz ve bu açıklamayı yapanların "*Labour Dispute Adjustment Act*" adlı kanun uyarınca mahkûm edilmeleri ifade özgürlüğünün ihlali teşkil eder (BM İHK Kararı, Bildirim No.518/1992, *Sohn v. Güney Kore*, 18.03.1994).³⁹

Genel ahlâk kavramı, birçok sosyal, felsefi ve dini geleneklerden kaynaklanabilir. Dolayısıyla, genel ahlakın korunmasını amaçlayan kısıtlamalar, yalnızca belirli bir gelenekten kaynaklanan ilkelere dayalı olmamalıdır. Bu tür kısıtlamalar, insan haklarının evrenselliği ve ayrımcılık yapmama ilkeleri ışığında yorumlanmalıdır (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.32). Bununla birlikte, genel ahlâk gerekçesiyle alınacak önlemlerde, yetkili ulusal makamlara "*belirli bir takdir marjı*" tanınmalıdır (BM İHK Kararı, Bildirim No.61/79, *Hertzberg et al v. Finlandiya*, 02.04.1982).

Sözleşme'nin 19/3 üncü maddesi uyarınca ifade özgürlüğünün kısıtlanabilmesi için "Kısıtlamalar meşru amaç için gerekli" olmalıdır. Örneğin, BM İnsan Hakları Komitesi'ne göre, işletme tabelası ve firma adında İngilizcenin kullanımının, Québec eyaletinde yaşayan frankofon toplumunun dilinin korunması gerekçesiyle yasaklanması, şayet o topluluğun dilinin korunması, ifade özgürlüğü kısıtlanmadan başka yollarla da mümkünse, **gerekliklik testini ihlal**

³⁹ Keza bu konuda İnsan Hakları Komitesi tarafından verilen Bildirim No.574/1994 sayılı ve 04.01.1999 tarihli Keun-Tae Kim v. Kore kararının ve diğer benzer kararların analizi için bkz. A. Emre ÖKTEM, Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s.382.

eder (BM İHK Kararı, Bildirim No.359-385/89, *Ballantyne, Davidson and McIntyre v. Canada*, 05.05.1993).

Buna karşılık, İnsan Hakları Komitesi, belirli bir dini grup aleyhine düşmanlık hisleri içeren yayınlar yapan bir öğretmenin aktif ders görevinden alınıp başka bir göreve atanmasında, âkit Devletin gösterdiği o inanca mensup öğrencilerin hak ve özgürlüklerinin korunması gerekçesini gereklilik testi bakımından yeterli bulmuş ve ihlal görmemiştir (BM İHK Kararı, Bildirim No.736/97, *Ross v. Canada*).

İnsan Hakları Komitesi'ne göre, kısıtlama aşırı geniş olmamalı, gereklilik ve orantılılık ilkelerine uygun olmalıdır. Kısıtlamalar koruyucu fonksiyonlarını yerine getirmeye elverişli olmalı ve en az müdahaleyi gerektirecek araç seçilme-lidir (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.22, 34) (BM İHK Kararı, Bildirim No.1022/2001, *Velichkin v. Belarus*, 20.10.2005). Keza her bir kısıtlama Sözleşme'nin 19/3 üncü maddesiyle bağdaşır olmalıdır (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.37).

Öte yandan, burada zikredilmesi gereken ve Sözleşme'nin ifade özgürlüğüyle bağlantılı bir diğer maddesi olan 20 nci maddede;

“1. Her türlü savaş propagandası yasalarla yasaklanır.

2. Ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulması yasalarla yasaklanır.” denilmektedir.

Sözleşme'nin anılan hükümlerini yorumlayan BM İnsan Hakları Komite-si'ne göre, madde 19 ve madde 20 birbirlerini tamamlayıcı nitelik taşır. Buna göre, madde 20'de sayılan eylemlerin tamamı madde 19/3'deki sınırlamalara tabidir. Dolayısıyla, madde 20'ye dayalı olarak getirilecek her kısıtlama, madde 19/3'e uyumlu olmalıdır (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.50).⁴⁰

⁴⁰ Bu konuda İnsan Hakları Komitesi tarafından verilen Bildirim No.412/90 sayılı, *Kivenmaa v.Finland* kararı ve Bildirim No.117/81 sayılı, *MA v. Italy* kararı, Bildirim No.633/95 sayılı, *Gauthier v.Canada* kararı ile İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi tarafından verilen Bildirim No.16/99 sayılı, *Ahmad v.Denmark* kararı ve diğer kararlar için bkz. Sarah JOSEPH/Melissa CASTAN, *The International Covenant on Civil and Political Rights, Cases, Materials and Commentary*, s.593, 616, 621, 635; Komite kararları ve uygulamasının Anlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi bağlamında anlam ve değerine ilişkin kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Machiko KANETAKE, *UN Human Rights Treaty Monitoring Bodies Before Domestic Courts, International and Comparative Law Quarterly*, Cilt: 67, Ocak, 2018, Bölüm: 1, (ss.201-232), s.218 vd.

Burada yeri gelmişken Sözleşme’de yer alan “Demokratik Toplum” kavramına da işaret etmek gerekir. Demokratik Toplum kavramı, Sözleşme’nin 14, 21 ve 22 nci maddelerinde yer almaktadır. Konuyla ilgili BM İnsan Hakları Komitesi uygulamasına bakıldığında, Komite tarafından bahse konu kavramın AİHM uygulamasına benzer şekilde anlaşılmakta ve yorumlanmakta olduğu görülmektedir (BM İHK, Genel Yorum, No.34, 2011, para.2-13-34-).⁴¹

SONUÇ

Bu çalışmada esas itibarıyla, düşünce ve ifade özgürlüğü bağlamında BM insan hakları organları ve konuya ilişkin belgeleri ele alınarak incelenmiştir. Bu kapsamda, konuya ilişkin BM düzenlemeleri dile getirilmeden önce BM insan hakları organlarının neredeyse tamamına ev sahipliği yapan BM Cenevre Ofisi hakkında özlü bilgi verilmiştir. Keza, çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları içinde kurumsal ve kavramsal çerçevenin daha iyi ortaya konulması bakımından, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi ve diğer insan hakları mekanizmalarına da kısaca işaret edilmiştir.

Çalışmanın geri kalan bölümünde ise düşünce ve ifade özgürlüğü bağlamında BM insan hakları belgeleri ile Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme incelenmiştir. Buna göre, anılan Sözleşme’nin konuyu düzenleyen 19 uncu maddesi hükümleri ayrıntılı olarak ele alınmış ve getirdiği hükümler sergilenmiştir. Keza, konuyla ilgili teorik değerlendirme ve açıklamaların yanı sıra Sözleşme’nin ihlal şikâyetleri konusunda başvuru mekanizması olan BM İnsan Hakları Komitesi’nin içtihadından örneklerle de çalışmada yer verilmiştir.

⁴¹ İnsan Hakları Komitesi tarafından verilen Bildirim No.2260/2013 sayılı ve 01.11.2018 tarihli, Andrei Strizhak v. Belarus kararında da ifade özgürlüğü bağlamında demokratik toplum kavramına atıf yapıldığı görülmektedir (paras.2.4, 6.3, 6.5). Söz konusu kararın tamamına erişim için bkz. <https://juris.ohchr.org/en/search/results?Bodies=8&sortOrder=Date> ; Erişim: 28.06.2020; AİHS bağlamında “demokratik bir toplumun gerekleri” kavramı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Şeref ÜNAL, Anayasa Hukuku ve Milletlerarası Sözleşmeler Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 11, Yıl: 1994, (ss.39-60), s.46-47; İnternet ortamında ifade özgürlüğünün korunması konusundaki güncel AİHM içtihadı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tuba ERGÜL, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında İnternet Siteleri ve İfade Özgürlüğü, İnsan Hakları, Sayı: 5, Yıl: 2020, (ss.28-33), s.28 vd; AİHM’ye bireysel başvuru usulü konusunda daha geniş bilgi için bkz. Linos Alexandros/SICILIANOS/Maria Andriani KOSTOPOULOU, The Individual Application Under the European Convention on Human Rights, AK Yayını, Strsburg, 2019.

Düşünce ve ifade özgürlüğü perspektifinden ele alınarak incelenen BM insan hakları belgelerinin yanı sıra ilgili mekanizmaların ürettikleri kararlar ve tavsiyeler göstermektedir ki, konuya ilişkin BM insan hakları belgelerinde kapsamlı düzenlemeler ve çok sayıda Komite kararı mevcuttur. Ayrıca, BM sistemi içinde yer alan ve burada sergilenen mekanizmalara, vatandaş veya yabancı ayrımı olmaksızın herkesin hak ihlali durumlarında başvuru olanağı bulunmaktadır.

Dolayısıyla, Sözleşmeye Taraf Devletlerde insan haklarının geliştirilmesi ve ortaya çıkabilecek ihlallerin giderilmesi bakımından, söz konusu mekanizmalar ile bunların ürettiği belgelere ilişkin farkındalığın artırılması önem taşımaktadır.

Öte yandan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 19 uncu maddesinde "Bu maddenin 2 nci fıkrasında öngörülen hakların kullanılması, özel bazı görev ve sorumlulukları da beraberinde getirir" ibaresine yer verilmiş bulunmaktadır. Esasen bu ifadelendirmeye, madde kaleme alınırken söz konusu özgürlüğün bazı sorumlulukları da beraberinde getirdiğine işaret edilmek istendiği akla gelmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Servet ARMAĞAN, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

Enver BOZKURT/Selim KANAT/Sezercan BEKTAŞ, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, Legem Yayıncılık, Ankara, 2018.

Kevin BOYLE, New Institutions for Human Rights Protection, Oxford, 2010.

Sarah JOSEPH/Melissa CASTAN, The International Covenant on Civil and Political Rights, Cases, Materials and Commentary, Oxford, 2013.

Ayhan DÖNER, İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.

Patricia EGLI, Introduction to Public International Law, Dike Verlag, 1st edn., Zürich/St.Gallen, 2016.

Salıha Okur GÜMRÜKÇÜOĞLU, Osmanlı Devleti'nde Hak Arama Özgürlüğü, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.

Anders HENRIKSEN, International Law, Oxford, 2019.

Halil KALABALIK, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Seçkin, Ankara, 2.Baskı, 2019.

Wolfgang BENEDEK/Matthias C.KETTEMANN, İfade Özgürlüğü ve İnternet, Avrupa Konseyi Yayını, Matbam Ajans Basımevi, Ankara, 2013.

Linos Alexandre SICILIANOS/Maria Andriani KOSTOPOULOU, The Individual Application Under the European Convention on Human Rights, AK Yayını, Strasburg, 2019.

Sean D.MURPHY, Principles of International Law, West Academic Publishing, 3.Baskı, 2018.

Ergun ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.

A. Emre ÖKTEM, Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları, Derin Yayınları, İstanbul, 2007.

Yogesh TYAGI, The UN Human Rights Committee; Practice and Procedure, Cambridge, 2011.

MAKALELER

Zühtü ARSLAN, Türkiye’de İstisna Hâli, Terör ve İfade Özgürlüğü, TBB Dergisi, Sayı: 71, Yıl: 2007, (ss.201-226).

Rona AYBAY, Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri, TBB Dergisi, Sayı: 70, Yıl: 2007, (ss.187-213).

Tuba ERGÜL, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında İnternet Siteleri ve İfade Özgürlüğü, İnsan Hakları, Sayı: 5, Yıl: 2020, (ss.28-33).

Zeynep HAZAR, Basın Özgürlüğü ve Ulusal Güvenlik, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Yıl: 2013, Sayı: 1-2, (ss.1525-1548).

Machiko KANETAKE, UN Human Rights Treaty Monitoring Bodies Before Domestic Courts, International and Comparative Law Quarterly, Cilt: 67, Ocak, 2018, Bölüm:1, (ss.201-232).

Şeref ÜNAL, Anayasa Hukuku ve Milletlerarası Sözleşmeler Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 11, Yıl: 1994, (ss.39-60).

İNTERNET KAYNAKLARI

Mustafa ERDOĞAN, Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif; <http://www.liberal.org.tr/sayfa/demokratik-top>

lumda-ifade-ozgurlugu-ozgurlukcu-bir-perspektif-mustafa-erdogan,224.php;
Erişim: 11.01.2020.

[https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/\(httpHomepages\)/2C9B-B9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/(httpHomepages)/2C9B-B9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument) ; Erişim: 11.01.2020.

[https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/\(httpHomepages\)/2C9B-B9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/(httpHomepages)/2C9B-B9A453638E5180256F04006742C9?OpenDocument) ; Erişim: 18.01.2018.

[https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/\(httpHomepages\)/\\$-first?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600583A0B/(httpHomepages)/$-first?OpenDocument) : Erişim: 08.11.2019.

<http://www.un.org/en/sc/> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.un.org/en/ga/third/> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://cenevrefisi.dt.mfa.gov.tr/Mission/InfoNotes> ; Erişim: 18.01.2018.

<https://www.ohchr.org/en/aboutus/pages/highcommissioner.aspx> ; Erişim: 11.11.2019.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/ComplaintProcedure/Pages/HRCComplaintProcedureIndex.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRMain.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://cenevrefisi.dt.mfa.gov.tr/Mission/InfoNotes> ; Erişim: 06.02.2020.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/HRCACIndex.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Detention/Pages/WGADIndex.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx> ; Erişim: 18.01.2018.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=11 ; Erişim: 06.02.2020.

<https://www.ombudsman.gov.tr/wp-content/uploads/2019/Kararlar/2018-11786.pdf> ; Erişim: 28.06.2020.

<https://www.ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular/index.html> ; Erişim: 28.06.2020.

https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/OHCHR_Map_ICCPR.pdf ; Erişim: 28.06.2020.

<https://juris.ohchr.org/en/search/results?Bodies=8&sortOrder=Date> ; Erişim: 28.06.2020.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/ComplaintProcedure/Pages/HRCComplaintProcedureIndex.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/BasicFacts.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/HRCACIndex.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/Mandates.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/AdvisoryCommittee/Pages/Mandates.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Detention/Pages/WGADIndex.aspx> ; Erişim: 01.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx> ; Erişim: 02.01.2021.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=179&Lang=EN ; Erişim: 02.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/Countries/Pages/WorkInField.aspx> ; Erişim: 02.01.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> ; Erişim: 02.01.2021.